

ERON VA ARAB DAVLATLARINING MARKAZIY OSIYODAGI GEOSIYOSIY STRATEGIYALARI: MANFAATLAR, RAQOBAT VA HAMKORLIK DINAMIKASI

Tezis

Muallif: Ahmed Abbas Hameed

Kalit soʻzlar: Eron, Arab davlatlari, Markaziy Osiyo, geosiyosiy strategiya, geosiyosiy manfaatlar, xalqaro munosabatlar, mintaqaviy xavfsizlik, tashqi siyosat, strategik raqobat, siyosiy hamkorlik, transport diplomatiyasi, energetika diplomatiyasi.

XXI asrning uchinchi oʻn yilligida xalqaro munosabatlar tizimining transformatsiyasi Markaziy Osiyoning geosiyosiy va geoiqtisodiy ahamiyatini tubdan kuchaytirmoqda. Mintaqa davlatlarining geografik joylashuvi, energetik va mineral resurslari, transport-kommunikatsiya salohiyati hamda Yevropa, Rossiya, Xitoy, Janubiy Osiyo va Yaqin Sharq oʻrtasidagi strategik chorrahada joylashgani Markaziy Osiyoni yirik va oʻrta geosiyosiy aktorlar manfaatlarini kesishadigan makonga aylantirmoqda. Shu jihatdan Eron va Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi faolligini oʻrganish faqat ikki guruh davlatlarning tashqi siyosatini tahlil qilish emas, balki mintaqada shakllanayotgan yangi kuchlar muvozanatini anglash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy muammosi Eron va Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi manfaatlarini oʻrtasidagi munosabatni oddiy “raqobat” yoki “hamkorlik” kategoriyalari bilan izohlab boʻlmazligidadir. Aksincha, ushbu munosabatlar **raqobat, pragmatik hamkorlik va bilvosita geosiyosiy muvozanatning bir vaqtning oʻzida mavjud boʻlishi** bilan tavsiflanadi. Eron va Arab davlatlari ayrim strategik masalalarda bir-biriga raqib boʻlsa-da, Markaziy Osiyodagi savdo, energetika, transport, investitsiya va iqtisodiy

rivojlanish jarayonlarida ularning manfaatlari ayrim hollarda kesishishi yoki bir-birini to'ldirishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy gipotezasi shundan iboratki, Eron va Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi strategiyalari an'anaviy harbiy-geosiyosiy raqobatdan tobora ko'proq **geoiqtisodiy raqobat** shakliga o'tmoqda. Bunda davlatlar o'z ta'sirini faqat siyosiy diplomatiya orqali emas, balki transport yo'laklari, portlar, energetika loyihalari, investitsiyalar, moliyaviy resurslar, savdo aloqalari va gumanitar diplomatiya orqali shakllantirmoqda.

Eron strategiyasining geosiyosiy va geoiqtisodiy asoslari

Eronning Markaziy Osiyodagi strategiyasini tushunishda uning geografik joylashuvi asosiy omillardan biridir. Eron Markaziy Osiyo davlatlari uchun janubiy transport va savdo yo'nalishlariga chiqish imkonini beruvchi davlat sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli Eronning mintaqadagi siyosatini faqat siyosiy ta'sirni kengaytirish istagi bilan emas, balki o'z hududini xalqaro tranzit tizimining muhim bo'g'iniga aylantirish strategiyasi bilan ham izohlash mumkin.

Bu nuqtada Chabahar porti alohida strategik ahamiyatga ega. Chabahar orqali Markaziy Osiyoning dengiz portlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish Eron uchun iqtisodiy daromad manbai bo'lishdan tashqari, uning mintaqaviy geosiyosiy ahamiyatini oshiruvchi vositadir. Chabahar Eronni Janubiy Osiyo va Markaziy Osiyo o'rtasidagi tranzit bog'lovchiga aylantirish imkoniyatiga ega bo'lib, shu sababli portning rivojlanishi Eronning "bog'lovchi davlat" sifatidagi strategik rolini kuchaytirishi mumkin.

Demak, Eron strategiyasida transport infratuzilmasi iqtisodiy va siyosiy maqsadlarni birlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Agar Eron Markaziy Osiyo davlatlari uchun muhim janubiy tranzit yo'nalishga aylansa,

uning mintaqadagi siyosiy ahamiyati ham ortadi. Bu esa geoiqtisodiy imkoniyatlarning geosiyosiy ta'sirga aylanish mexanizmini ko'rsatadi.

Eronning strategiyasining ikkinchi muhim komponenti — energetika. Markaziy Osiyoning energetik resurslari Eron uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega: birinchidan, ular iqtisodiy hamkorlik obyektidir; ikkinchidan, Eronning energetika va transport tarmoqlaridagi o'rnini kuchaytirishi mumkin bo'lgan strategik resursdir. Shunday qilib, Eronning Markaziy Osiyodagi energetik siyosatini faqat savdo munosabatlari emas, balki uzoq muddatli strategik pozitsiyalashuv sifatida ham ko'rib chiqish lozim.

Bundan tashqari, Eronning mintaqadagi siyosiy imkoniyatlari tarixiy va madaniy aloqalar bilan mustahkamlanadi. Ayniqsa, forsiy til va madaniyat bilan bog'liq tarixiy aloqalar Eronning “yumshoq kuch” imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq zamonaviy sharoitda madaniy yaqinlikning o'zi siyosiy ta'sirni ta'minlamaydi. U transport, iqtisodiy manfaatlar, diplomatik institutlar va xavfsizlik hamkorligi bilan birgalikda ishlagan taqdirdagina strategik kapitalga aylanishi mumkin.

Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi strategiyasi: geoiqtisodiyotning siyosiy vositaga aylanishi

Arab davlatlarining Markaziy Osiyoga nisbatan yondashuvi Eronnikidan ma'lum darajada farq qiladi. Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari va Qatar kabi davlatlar uchun mintaqadagi ishtirokning asosiy vositalaridan biri investitsion va iqtisodiy diplomatiyadir.

Bu jarayonni “**geoiqtisodiy kuchning tashqi siyosiy kapitalga aylanishi**” konsepsiyasi orqali izohlash mumkin. Fors ko'rfazi davlatlarining katta suveren investitsiya fondlari energetik daromadlarni investitsion kapitalga aylantirish bilan birga, ularning tashqi siyosiy imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Shu

sababli investitsiya faqat iqtisodiy operatsiya emas, balki uzoq muddatli tashqi siyosiy aloqalarni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bu jihatdan Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi strategiyasini uch asosiy darajada ko'rish mumkin. Birinchi daraja — iqtisodiy manfaat: investitsiya, savdo, energetika va infratuzilma. Ikkinchi daraja — siyosiy manfaat: ikki tomonlama diplomatik aloqalarni mustahkamlash va mintaqaviy institutlarda hamkorlikni kengaytirish. Uchinchi daraja — strategik manfaat: uzoq muddatli geoiqtisodiy mavjudlikni siyosiy ta'sirga aylantirish.

Ayniqsa, energetika va infratuzilma sohalari ushbu uch darajani birlashtiradi. Markaziy Osiyoning energiya va transport salohiyatiga kiritilgan investitsiyalar Arab davlatlari uchun iqtisodiy foyda berishi bilan birga, ularni mintaqadagi uzoq muddatli strategik sherikka aylantirishi mumkin.

Eron va Arab davlatlari: raqobatning yangi shakllari

Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi raqobatni Markaziy Osiyoga mexanik tarzda ko'chirish metodologik jihatdan to'g'ri bo'lmaydi. Chunki Markaziy Osiyo davlatlari Yaqin Sharqdagi geosiyosiy qarama-qarshiliklarning passiv obyekti emas. Aksincha, ular turli tashqi aktorlar bilan aloqalarni o'z manfaatlari asosida boshqaruvchi mustaqil subyektlardir.

Shu sababli asosiy savol “Eron yoki Arab davlatlari Markaziy Osiyoda ustun keladimi?” emas, balki **“Markaziy Osiyo davlatlari Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi manfaatlar xilma-xilligidan o'z strategik avtonomligini kuchaytirish uchun qanday foydalanmoqda?”** degan savol bo'lishi kerak.

Mazkur yondashuv Markaziy Osiyo davlatlarini geosiyosiy raqobatning oddiy obyektidan strategik subyektiga aylantiradi. Mintaqa davlatlari turli

sheriklar o'rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalarni diversifikatsiya qilish orqali bir tomonlama qaramlikni kamaytirishga intilishi mumkin.

Shu ma'noda Eron va Arab davlatlarining mintaqadagi raqobati Markaziy Osiyo davlatlari uchun bir vaqtning o'zida ham imkoniyat, ham xavfdir. Imkoniyat shundaki, turli tashqi aktorlarning mintaqaga qiziqishi investitsiya, savdo, transport va diplomatik imkoniyatlarni kengaytiradi. Xavf esa geosiyosiy qarama-qarshiliklarning mintaqaga ko'chirilishi va davlatlarning tashqi siyosiy manevr maydonining qisqarishidir.

Mintaqadagi uchinchi aktorlar va strategik uchburchak

Eron va Arab davlatlarining strategiyalarini faqat o'zaro munosabatlari orqali tushuntirish yetarli emas. Markaziy Osiyodagi geosiyosiy jarayonlar Rossiya, Xitoy, Turkiya, AQSh va Yevropa Ittifoqining siyosati bilan uzviy bog'liq.

Xususan, Xitoyning infratuzilma va savdo loyihalari, Rossiyaning xavfsizlik va tarixiy-siyosiy aloqalari, Turkiyaning turkiy davlatlar bilan hamkorligi va Yevropa davlatlarining transport hamda energetik diversifikatsiyaga bo'lgan qiziqishi Eron va Arab davlatlari uchun ham imkoniyat, ham raqobat muhitini yaratadi.

Shuning uchun Markaziy Osiyodagi geosiyosiy tizimni oddiy ikki tomonlama raqobat emas, balki **ko'p aktorli va ko'p darajali geosiyosiy tizim** sifatida tahlil qilish zarur. Ushbu tizimda bir davlat bir yo'nalishda raqib, boshqa yo'nalishda esa sherik bo'lishi mumkin. Masalan, transport sohasidagi manfaatlar xavfsizlik masalalaridagi qarama-qarshiliklardan mustaqil ravishda rivojlanishi mumkin.

Raqobatdan o'zaro bog'liqlikka: yangi mintaqaviy dinamika

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi munosabatlarni “nol yig'indili o'yin” sifatida emas, balki o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lgan murakkab strategik muhit sifatida ko'rib chiqishdir.

Bunda uchta parallel jarayonni ajratish mumkin:

Birinchidan, geosiyosiy raqobat saqlanib qolmoqda. Eron va Saudiya Arabistoni kabi davlatlarning Yaqin Sharqdagi strategik qarashlari o'rtasidagi farqlar ularning tashqi siyosiy xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. 2026-yildagi keskin geosiyosiy vaziyat ham Eron va Fors ko'rfazi davlatlari o'rtasidagi xavfsizlik masalalarining qanchalik muhimligini ko'rsatmoqda.

Ikkinchidan, pragmatik diplomatiya kuchaymoqda. Iqtisodiy manfaatlar va mintaqaviy barqarorlik davlatlarni mutlaq qarama-qarshilikdan ko'ra manfaatlarga asoslangan siyosat yuritishga undaydi.

Uchinchidan, Markaziy Osiyo davlatlari ushbu raqobatni o'z tashqi siyosiy diversifikatsiyasi uchun imkoniyatga aylantirishga harakat qilmoqda. Bu esa mintaqada strategik avtonomiya tushunchasining tobora muhimlashayotganini ko'rsatadi.

Xulosa

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Eron va Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi geosiyosiy strategiyalari bir xil tabiatga ega emas. Eronning strategiyasi ko'proq geografik yaqinlik, transport-tranzit imkoniyatlari, energetika, xavfsizlik va tarixiy-madaniy aloqalarga tayanadi. Arab davlatlarining strategiyasida esa moliyaviy kapital, investitsiya, energetika, infratuzilma va iqtisodiy diplomatiyaning roli yuqoriroqdir.

Biroq ushbu farq ularni mutlaq raqiblarga aylantirmaydi. Aksincha, Markaziy Osiyo Eron va Arab davlatlari manfaatlari o'zaro kesishadigan,

raqobat qiladigan va ayrim hollarda bir-birini to'ldiradigan geosiyosiy makon sifatida shakllanmoqda.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, Markaziy Osiyoda Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi raqobatning kelajagini faqat Yaqin Sharqdagi siyosiy qarama-qarshiliklar belgilamaydi. Uni, avvalo, Markaziy Osiyo davlatlarining strategik avtonomligi, mintaqaviy integratsiya jarayonlari, transport koridorlarining rivojlanishi, energetik bozorlarning o'zgarishi va Rossiya, Xitoy, Turkiya hamda G'arb davlatlarining mintaqadagi siyosati belgilaydi.

Shu sababli Markaziy Osiyo davlatlari uchun optimal strategiya tashqi aktorlarning birortasiga to'liq bog'lanish emas, balki **ko'p vektorli tashqi siyosat, geoiqtisodiy diversifikatsiya va strategik muvozanatni saqlash** orqali milliy manfaatlarni maksimal darajada ta'minlashdan iboratdir. Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi geosiyosiy raqobat esa ushbu jarayonda mintqa davlatlari uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, tashqi qarama-qarshiliklarning mintaqaga ko'chib o'tishi xavfini ham yuzaga keltiradi.

Demak, Eron va Arab davlatlarining Markaziy Osiyodagi geosiyosiy strategiyalarini tadqiq qilishning asosiy ilmiy qiymati ularning alohida tashqi siyosatini tavsiflashda emas, balki **geosiyosiy raqobatning geoiqtisodiy vositalar orqali amalga oshirilishi, Markaziy Osiyo davlatlarining strategik avtonomligi va ko'p aktorli mintaqaviy tartibning shakllanish mexanizmlarini aniqlashda** namoyon bo'ladi.

